

Birgitta Skarin Frykman: Arbetarkultur – Göteborg 1890. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 8. Göteborg 1990. 324 s., ill.

Med orden "Arbetarrörelsens historia är inte bara organisationernas, lönearbetets och männens – den är lika mycket hemmens, familjearbetets och kvinnornas" avslutar Birgitta Skarin Frykman sin bok om arbetarkultur i Göteborg år 1890. Ordalydelsen rymmer vad hon genom hela boken lyfter fram: den vanlige arbetaren och arbetarkvinnans vardagsliv, ja, själva vardagen. Arbetarkultur – Göteborg 1890 handlar om människor som under tryck av arbetets bördor, frysan i hemmen och hungriga bildade den sociala kraft som kallas arbetarrörelsen.

Bokens teoretiska fundament vilar på en kultur- och klassproblematik. Postulatet är att kultur existerar i en avgränsbar form. Avgränsningen är inte geografisk, utan snarare social och klassmässig. Det finns en Arbetarkultur, en livsform som blev och var specifik för den framväxande arbetarklassen. Ett mål med studien är att "belysa vilka omständigheter som främjade respektive bromsade framväxten av ett klassmedvetande bland arbetarna i Göteborg". Syftet paras med ett mentalitetshistoriskt perspektiv; medvetandet, skriver Skarin Frykman, förändras långsamt. Förutsättningarna för arbetarnas klassmedvetande söker hon i vardagstillvaron, i vardagslivets organisation och i arbetarkulturen, i det konkreta, i "hur det var".

Året 1890 utgör ett empiriskt nav, kring vilket analyserna kretsar. Liksom en stor del av den etnologiska forskningen, bygger boken på många materialkategorier: annonser och artiklar i dagspress, memoarer, dagböcker och annat arkivmaterial. Boken blir därför mångfasetterad och komplex, utan att den skulle vara komplicerad. Belysningen av göteborgsarbetarnas materiella och kulturella villkor är mångsidig och nyanserad. Vi får läsa om hur liberaler beskriver arbetarnas hustrur som fasansväckande smutsiga och promiskuösa. Det är till och med så, skriver Birgitta Skarin Frykman, att många i den göteborgska borgerligheten tycktes mer rädda för arbetarnas påstådda osedlighet än för socialismen i sig. Arbetarnas osedliga leverne provocerade den borgerliga sedlighetsuppfattningen. Osedligheten bland arbetarna blev ett bevis på att arbetarklassen var lägre stående. Men så framstår också borgerligheten i Göteborg och arbetarna som två skilda världar, som två kulturer om man så vill.

I staden bodde 1890 ungefär 100.000 personer. Göteborg var som så många andra städer mitt uppe

i en industrialisering. Många invånare var födda utanför staden, på landsbygden eller ganska nära Göteborg. Göteborgsindustrin var stadd i tillväxt liksom den sociala världen var stadd i förändring. Hur går Skarin Frykman tillväga för att belysa en klasskultur i en stad under kraftig tillväxt?

För att avgränsa uppgifter bygger boken på ett antal analytiska områden och arbetar systematiskt igenom flera aspekter av staden Göteborg. Inledningsvis ges en klassmässig bild av staden – av borgarna, liberalismen, nykterhetsrörelsen och kyrkan.

Borgerligheten i Göteborg ansåg enligt Skarin Frykman att arbetarna var lata, odugliga och att de saknade förutsättningar för att tänka. De borde överlåta åt borgerligheten att tänka och sköta samhället. Harmonin skulle de söka i familjen och hemmet. Men för arbetarna i Göteborg var problemen med den existerande samhällsordningen inte moraliska utan ekonomiska och sociala. De behövde inte socialistiska utopier utan arbetstidsförkortning, bättre bostäder, högre lön och allmän rösträtt.

En förutsättning för arbetarkommunens bildande var arbetarklassens erfarenheter av sin vardagstillvaro, inleder Skarin Frykman avsnittet "Vardagslivets verklighet". Författaren ger en detaljerad och omsorgsfull skildring av arbetets villkor för både män och kvinnor. Hon tar upp arbetslöshet, bostäder, familj och fattigdom. Arbetsmarknaden var osäker, även om det emellanåt fanns ganska gott om arbete. Långa anställningar var för till exempel grovarbetaren ovanligt – högst åtta månader under ett år kunde det ibland bli frågan om. Murarna måste liksom byggnadssnickarna se sig om efter andra arbeten under vinterperioden. Bundenheten till årstiderna var betydande för många yrkesgrupper, vilket gav ojämna inkomster och en allmän osäkerhet i tillvaron. Till detta kommer olycksrisker och sjukdomar. Hyrorna var höga och bostäderna kunde vara i mycket dåligt skick. Fattigdomen var – inte oväntat – stor. Men det fanns inom arbetarleden en relativ fattigdomsdefinition – till de fattiga räknades bara de riktigt fattiga. Fattigdom i sig själv blir ett relativt begrepp, som Birgitta Skarin Frykman ser det. Människor som är fattiga behöver inte uppleva sig som fattiga. Människor klarade sig själva, trots att de i absoluta tal var fattiga. Fattigvård var för dem som fallit offer för "fattigdomen i dess mest extrema form". Situationen förde människor samman och de svåra förhållandena omvandlades till en förstärkande resurs – kollektivet förstärkte individernas mänskliga styrka, vilket i boken blir en förutsättning för ett fungerande kollektiv; den "informella grund

socialismen byggde vidare på". De som förverkligade dessa värden var i hög grad kvinnorna, som förde värderingarna vidare till sina barn.

I den avslutande delen av boken – "Den mänskliga rörelsen" – utgår Skarin Frykman från ett förändringsperspektiv. En ny tid bryter fram, vilket avspglas i bland annat normer. Hon exemplifierar detta bland annat med kvinnornas roll som normbrytare och genom Johan, gråstensarbetare som efterlämnat en dagbok. Genom Johans levnadsöde får läsaren en bild av ett människoöde som troligtvis inte varit så ovanligt. Berättelsen om hans liv kunde varit berättelsen om många andra arbetares liv, påpekar Birgitta Skarin Frykman.

Johan sökte sig i mitten av 1880-talet från landsbygden till Göteborg. Där fick han arbeta som gråstensarbetare. När han hade svårt att försörja sig, gjorde han som så många andra: söp. Han söp med flickvänner – som han hade många – och senare med sin hustru: 22 år gammal gifte han sig med Emma, som arbetat som piga. De fick flera barn, varav ett dog i mässling. Barn kostade, men det är inte förrän den avlidna dottern skall begravas, som kostnaden syns i dagboken. Hon måste begravas i en kista från fattigvården. Johan fortfor att dricka, barnen till trots, och fick ibland hämtas hem full av hustrun. Också hustrun söp emellanåt. Genom det informella umgängeslivet kom Johan i kontakt med arbetarrörelsen. 1888 började hans föreningsaktiva period på allvar. Året därpå blev han medlem i Socialdemokratiska föreningen, gick på föreläsningar och agitationmöten. Tillvaron upptogs till mycket stor del av föreningslivet men också av krogbesök. Han motsvarade, menar Skarin Frykman, den borgerliga idealtypen av arbetare som super, är stökig och omoralisk. Genom att vägra anpassa sig till kraven på lydnad och underkastelse menar hon att Johan tog ansvar för sitt liv. Den vanmakt han levde i gjorde att han inte litade på överheten. När Johan fyllde 26 var han redan en härjad man. Men kontakten med arbetarrörelsen lärde honom klassmedvetenhet. Han gick med i en sk bultklubb, där man ägnade sig åt samvaro och bara drack den alkoholsvaga drycken bult. Han hade tagit kontroll över sitt liv.

Ett bärande perspektiv i boken är att arbetarrörelsen bärs upp av levande människor och att det är bland dessa som etnologen söker kunskap. Det är i det individuella, det partikulära, som författaren söker förutsättningarna för klassmedvetande i arbetarnas vardagstillvaro: i arbetarnas kultur och i den totala livssituationen. Människan – individen – är den aktive mellan tillvarons olika sidor. Men, skriver Skarin Frykman, trots de knappa och osäkra materiella resurserna kan inte arbetarkulturen

ha varit svag. Arbetarna lyckades överleva och dessutom "omvandla den otillräckliga tillvaron till en samhällelig kraft". En sådan styrka som arbetarrörelsen visade kunde inte kommit till stånd utan vardagslivets inbyggda informella styrka, inte utan människornas inneboende kraft och förmåga att motverka fattigdomscykelns nedåtgående pendlingar och vända det till en positiv balans. Den positiva balansen sammanfattar den mänskliga kampviljan, en strävan att inte ge upp utan ta vara på de givna möjligheterna. Mot detta ställer författaren vanmakten, som innebär "frånvaro över varje slag av faktisk eller upplevd kontroll över tillvaron". Detta är i korthet det teoretiska och analytiska ramverket som Skarin Frykman arbetar med.

För att knyta samman bokens problematik avslutas den med ett resonemang om rationalitet. Det behövs, menar författaren, "ett rationalitetsbegrepp som kan sammanfatta arbetartillvaron som helhet och då också giltighet för både män och kvinnor". Arbetarnas handlingar i Göteborg betraktas som resursrationella därför att man hade en beredskap att maximalt tillvarata resurser i närmiljön.

Resursrationaliteten, tillvaratagandet och utnyttjandet av tillvarons olika möjligheter, skulle rent teoretiskt kunna innebära en stor variation i arbetarnas vardagsliv. I praktiken var de resurser som fanns till hands så få och begränsade att resultatet i hög grad blev ett i princip likartat levnadssätt och samstämmiga värderingar, konkluderar Birgitta Skarin Frykman. Arbetarna kom också själva att skapa sina värderingar utifrån sina egna värdeskalor och villkor.

Arbetarkultur

Som bokens titel visar, är begreppet kultur centralt. Kultur förstås som den totala livssituationen människan befinner sig i, närmare bestämt "arbetarklassens materiella villkor, sociala relationer och tankemönster – tillvarons olika sidor och dessas inbördes samspel i samtiden, med det förflutna och framtiden". Arbetarkulturen utgör en delkultur som ingår i en totalitet, där också andra klasskulturer existerar. För att förstå arbetarkultur måste den sättas i samband med särskilt den borgerliga kulturens ideologiska och kulturella ramverk. Kultur sammanfaller alltså med klass.

Skarin Frykmans utgångspunkt är att det finns ett empiriskt fenomen som hon kallar arbetarkultur. Den har en betydande kontinuitet, även om den förändras. Den är tidlös internationell för att inte säga universell. Detta reser en del frågor som aktualiserats i etnologin under senare år. Är det rimligt att betrakta kultur som ett analytiskt be-

grepp, som berättar mer om forskarens värld än om den värld han eller hon studerar? Talar man om "arbetarkultur" är frågan klart besvarad: kultur är empiriskt. Det går att avtäckta och beskriva och arbetet är en empirisk fråga. Skiftar man perspektiv kan man säga att kultur som analytiskt begrepp inte söker kunskapen om ontologier utan om hur människor konstruerar sig själva på ett mer symboliskt plan.

Det är väl beprövat att använda kultur som ett empiriskt begrepp. Men vad som vore önskvärt är att forskare som under det senaste och kommande decenniet problematiserar begreppet. Kultur är ett begrepp som i viss etnologisk forskning knappast används, något som flera av senare års etnologiska avhandlingar vittnar om. Kultur har kommit att bli ett problematiskt begrepp.

Syftet med boken är inte att skriva en historik, om man med historik vill förstå en helhet och en totalitet. Birgitta Skarin Frykman vill beskriva en kultur, en serie levnadsomständigheter som formar människors erfarenheter och världsbild. I beskrivningen av arbetarna i Göteborg 1890 får förståelsen av arbetarkulturen genom ett inifrånperspektiv styra. Tolkningsramen vill närma sig människornas självupplevda verklighet och skapa ett slags inifrånperspektiv. I *Arbetarkultur – Göteborg 1890* fogas arkivens många frysta röster in i ett sammanhang – i arbetarkulturen i Göteborg och dess sociala och ideologiska kontexter. Som en problematiserad rekonstruktion av levnadsbetingelser är boken fascinerande. I synnerhet ger berättelsen om Johan en täthet och en känsla av närhet till det förgångna. Har man som läsare i åtanke att det är det vardagliga som rekonstrueras, blir läsningen spännande. Arbetarrörelsens politiska kamp, vare sig man vill kalla den en klasskamp eller ej, var "ny" i världen. Arbetaren var i färd med att skapa bilden av sig själv som ordningsam, trovärdig och som en politisk kraft. I det ljuset är arbetarrörelsens tillblivelseomständigheter i Birgitta Skarin Frykmans tappning en mycket intressant och fängslande läsning.

Jonas Engman

Ronny Ambjörnsson: Tokstollen och andra idéhistorier. Carlssons bokförlag, Stockholm 1995. 223 s.

Finns det en gesternas sociologi och en vänskapens grammatik? Har även brännvinssupen moderniserats och var medeltidens människor historiskt medvetna? När blev det möjligt för bofasta människor att känna sig hemlösa? De här spännande frågeställningarna går det att läsa om i Ronny Ambjörnssons bok *Tokstollen och andra idéhistorier*. Boken är en samling av artiklar och uppsatser som tidigare publicerats i olika tidskrifter. Som sådan är det naturligtvis inte lätt att hitta en röd tråd i form av ett bestämt syfte eller tanke som konsekvent genomförs i uppsats efter uppsats. Visserligen tar bokens olika uppsatser ofta sin utgångspunkt i historiska idédebatter men det är ändå som kommentarer till dagens idédebatt Ambjörnssons bok blir intressant.

Ambjörnsson anger att bland annat utopier är en av de grundläggande tankarna som styr urvalet till bokens innehåll. Ett tema som behandlas och dyker upp i bokens olika sammanhang är hemmet. Som utopi för 1800-talsmänniskan är hemmet särskilt intressant. Till skillnad från många andra 1800-talsutopier har den inte förlorat sin aktualitet och är konkret manifesterad. Vi lever i utopin och det är något som vi alla måste förhålla oss till. Ordet hem blev vanligt i det svenska språket under 1800-talet. Under inflytande och inspiration från tyskans "heim" och engelskans "home" fick det då också en mer romantisk konnotation. Hem blev något som gick utanför bostaden med sina begränsningar i de tre dimensionerna golv, vägg och tak. Med begreppet hem var man ute efter att fånga in en särskild stämning, en hållning och ett mönster för samlevnad. Det är begrepp och förväntningar som vi idag alla är bekanta med och måste ta ställning till. Att inte ha ett hem är onormalt och för barnfamiljer ett moraliskt brott som också kan bli juridiskt. Barn kan tas ifrån föräldrar av myndigheter om det inte finns något riktigt ordentligt hem. Det var 1800-talets omvälvningar och förändringar som var grunden för denna nya innebörd i ordet hem, hemmet blev också ett begrepp, inte bara en beskrivning av en plats. Definitionen av ett hem blev inte med en gång självklar och under slutet av 1800-talet startade en ivrig idédebatt som sysselsatte intellektuella. Carl Larsson och August Strindberg deltog i debatten men också Ellen Key. Hon hade en mycket konkret och personlig erfarenhet av problemet, då hennes paradisiska barndomshem herrgården Sundsholm tidigare gått under klubban efter en konkurs. Hennes hem upplöstes i